

ВЪЛШЕБСТВОТО СЕ ЗАВРЪЩА (Магическата реалност в модерния свят)

ГЕОРГИ ЦАНКОВ

Онова, което днес категорично наричаме вълшебни приказки, някога съвсем не се е възприемало по същия начин. Нито в съзнанието на разказвача, нито в рецепторните възприятия на читателя духовете, феите, драконите и целият приказан пантеон са изглеждали измислени, макар че в повечето случаи – за разлика от митовете – са били използвани за извеждането на определени житейски сентенции. Всъщност – и днес, когато децата слушат приказки, те вярват във всяко магическо превъплъщение на героите: треперят за съдбата на Хензел и Гретел, вълнуват се от наивността на козелата, ужасяват се от злината на Снежната кралица. Механизмите на трансформацията на митологическото в приказно са сякаш съвършено изследвани и описаните от Мелетински процеси на „деритуализация и десакрализация“, „загубването на етнографската конкретност и на етиологизма“, пренасянето на вниманието от колективните съдби към индивидуалните и от космическите към социалните” (вж. Елеазар Мелетински. *Поетика на мита*. ИК „Христо Ботев“, С., 1995) на пръв поглед изглеждат безспорни и необратими. Но дали е така? Дали всяка епоха не познава и обратни метаморфози? Нима например вниманието на романтиците към вълшебното е единствено израз на премислен художествен похват? Невъзможно ми е да приема по подобен начин „Дъщерите на огъня” и „Орелия” на Жерар дьо Нервал, а още по-малко неговото ритуално самоубийство в позата на обесения от съдбовните карти „таро”. „Кръглите маси” на Виктор Юго също не са самоцелна мистификация, а продуктивно отношение към вълшебното, съизмеримо само с безрезервната вяра на детето читател. От тази гледна точка краят на ХХ век ни изглежда абсолютно чужд на възможността за налагане на магическо светоусещане, още повече, че литературната теория направо анатомизира, дисектира с нечувана жестокост художествения курс. Но действителността винаги е намирала вратички за опровергаване на теориите. Няма как да не се съгласим с Мирча Елиаде, че „човекът от архаичните общества е осъзнал какво представлява в един „отворен” и изобилстващ от значения свят” и да достигнем заедно с него до големия въпрос: „А на нас ни остава да разберем дали тези „отворености”, тези прозорци са му служили като средство за бягство от действителността или, напротив, са представлявали едничката му възможност да се доближи и достигне до истинската реалност на света” (вж. Мирча Елиаде. *Образи и символи, есе върху магическо-религиозната символика*, изд. „Галимар”, с. 235). А защо и двете твърдения да не са верни? При това не само за

архаичния, но и за модерния човек? Ще отговорим на този въпрос, когато осмислим посланието на двете противопоставящи се и допълващи се книжни грамади: едната – тази на бягството, включваща десетките хиляди заглавия на толкова популярния днес жанр „фентъзи“, а другата – доближаваща ни до магическата реалност, съставена от множество подвидове, централен свод от която представлява литературата на духовното движение „ню ейдж“. Несъмнено между бягството и приближаването има не една и две допирни точки, напълно е възможно в читателското съзнание те абсолютно да си разменят местата, а не е изключено да се докоснат и чрез въображението на демиурзите си. Едва ли ще се намери толкова смел тълкувател, който да формулира какво точно представлява например английският писател Дж. Р. Толкин, който може би в „Билбо Бегинс“ е изключително близо до вторичната, литературно обработена вълшебна приказка, но в епоса „Владетелят на пръстените“ и най-вече в „Силмарилион“, и в множеството nedovършени ръкописи незабелязано се превръща във велик маг, творец на нов, автентичен дори в детайлите си свят, съизмерим с най-богатата антична космология. Разграниченията между реално и идеално, „начало“ и принцип, построяването на космос, артикулиран чрез опозицията „Свещен – профанен“ е в хармония с определението на Ернст Касирер за спецификата на митологичното мислене. По-различно е положението със знаменитите „Хроники на Нарния“ на най-близкия приятел на Толкин, специалист на средновековна и ренесансова литература, теолога Карл Луис, който онагледява възгледите си за сътворената от Бога вселена чрез въвеждането на децата в създадената по законите на Всевишния Нарния. И все пак, Луис твърди: „Бог шепне в радостите ни, говори в съвестта ни, но крещи в болките ни. Болката е „Мегафон“, с който Той събужда оглушалия за Него свят“ (вж. К. С. Луис. *Проблемът болка*, издателство „Нов човек“, 1995). Така че той също вижда в акта на писането, в създаването на вълшебната вселена не просто индивидуалния творчески акт, а завета, докосването до чудото. Материалистическото съзнание с лекота може да нарече всичко това „бягство от действителността“ или да търси в прозата на Толкин пряк отзвук на Втората световна война. Но няма подобни книги биха имали толкова милиони почитатели, няма биха се преиздавали по цял свят, ако читателите търсеха в тях само бягството, препратките към историята или дори развлечението? Заради развлечението популярният жанр „фентъзи“ бълва тонове заглавия, повечето от които са написани с професионална вещина. Сред тях заслужава да отбележим многотомния епос на Дейвид Едингс „Белгариад“ или мащабната антиутопия на Дейвид Уйнгроув „Средното царство“, та дори и вълшебните поредици на Ф. Х. Фармер, на Роджър Зелазни и на Майкъл Муркок. Без съмнение за всички тях е характерна вторичността, идеалната възможност да се деконструтира писането и да се достигне до изворите, до вече познатите ни механизми на ставането, рушащи ритуализацията и сакралното, превръщащи вълшебното в художествен похват. На границата между кича и спекулацията с възможностите на вълшебната приказка е толкова популярната и у нас сага за Шанара на Тери Брукс – еkleктична смесица от „роман на плаща и шпагата“, експлоатация на келтските митове, демонстрация на магически техники и характерни за тривиалната литература похвати. Своеобразна нова форма на приложение на възможностите на вълшебната приказка дават и появилите се в средата на 70-те години книги-игри, в които самият млад читател става

главен герой на приключенското повествование и трябва да направи своя избор, за да остане в текста или да изчезне от него, да победи или да умре. Всичко това обаче говори за една неизтребима потребност на модерното съзнание да не напусна безбрежните територии на вълшебното: дали да я наречем тералевтична форма на лечение от страховете на действителността, дали да я формулираме като страх от материалистическата безнадеждност, от дефинитивната смърт? Така я усеща големият пародист на жанра „фентъзи“ Тери Пратчет, който „сатистично“ заменя „гномите“ с „номите“ и няма нужда от карти на „мястото“, защото може да помести своята парамитологична вселена дори между гънките на пращен килим. В неговия свят на Диска действат глупави и нескопосни магьосници, а дори и самата Смърт е захвърлила зловещия си черен плащ, размахвайки хаотично своя фатален сърп.

В края на ХХ век обаче в литературата навлиза и друго усещане за вълшебството. „Никой няма възможност да оцелее при една среща с наугала без продължителна подготовка. Години наред са нужни, за да се подготви тоналетът за една такава среща. В повечето случаи, когато обикновен човек бъде изправен пред наугала, шокът е толкова голям, че той може да умре. Затова целта на подготовката на война не е да омагьосва, а да подготви своя тонал да не върши глупости“ – твърди знаменитият магьосник Дон Хуан в книгата на Карлос Кастанеда „Сказание за силата“ (София, 1993, с. 135). С откровенията на този вече почти митичен и тайнствен антрополог се открива съвсем нова страница в отношението ни към вълшебното, което излиза от сферата на приказката, оразличава се от мита и се готви трайно да се превърне в магическа реалност – почти същата, която вече десетилетия осветява с мистичната си светлина очарованието на латиноамериканската литература. Прав е украинският изследовател Алексей Ксендзюк, като в монографията си „Тайната на Кастанеда“ (издателство „ЛИК“, 1997, с. 396) посочва, че правилата на Дон Хуан наподобяват митове, но „тяхната интерпретация е своеобразно преодоляване на митологичното мислене, което става, както винаги, трудно и постепенно и отразява новите идеи и позиции на съвременните виждания“. Тук теориите на Проп и Мелетински, на Леви-Строс и Бруно Бетелхайм са недостатъчни да обяснят както наративния, така и рецепционния феномен. Светът на Наугала, от една страна, и светът на „ню ейдж“, от друга, променят нашите сетива, подготвят ни за съвсем друго отношение към вълшебното. В есето си „Някой сънува“ Борхес пише: „Какво ще сънува непроницаемото бъдеще? . . . Ще сънува, че ще можем да правим чудеса, но няма да ги правим, защото ще бъде по-реално да ги измисляме. . . Ще сънува, че ще виждаме с цялото си тяло, както мечтаеше Милтън, от мрака на крехките сфери, очите. Ще сънува един свят без машината и без тая страдаща машина, тялото. Животът не е сън, но може да стане сън, пише Новалис“, (Хорхе Луис Борхес. *Избрано*. Издателство „ЛИК“, 1996, с. 287). Ето, че този сън вече е на път да се сбъдне. Нова митология или докосване до непозната сетивност? Митологията на ХХ век не може да бъде отмината с лека ръка. Тук ни интересува не онази, която е подчинена на етно- и геополитически сфери, а всеобщата, подчинена на окултни вярвания и на представите ни за НЛО. Стотици са книгите, посветени на срещи на наши съвременници с всевъзможни пришълци от космоса, като в тази сфера ролята на откривател и обобщител на митовете безспорно принадлежи на Ерих фон Деникен. Ако побързаме – както невед-

нъж се е правило – да причислим тези съвременни приказки към тривиалната литература, не е зле да не забравяме, че самият Шарл Перо е възприемал своите вълшебни измишльотини като тривиални дотам, че се е отказвал от авторството им, подписвал ги е с името на сина си, а пък именно те му осигуриха безсмъртието. От коляното на историите за летящото килимче и шапката невидимка са и „далечните пътувания” на Робърт Монро, който създаде и специален институт за пътувания извън физическото тяло и за контакти с чисти форми на съзнание от миналото, настоящето и бъдещето. Но точно този Монро ни предупреждава: „Средното царство, нералното владение на сънищата, най-крехката форма на вторичния признак, може би колективната лудница на артисти и луди, би могла да ни научи да бъдем по-малко догматични в начина, по който подхвърляме епитети като „истински”. То би могло да ни помогне да се отворим повече за многопластови онтологии.” (Вж. Робърт Монро. *Пътуване извън тялото*, част 2, изд. „Гуторанов и син”, 1993, с. 336.) Повече от очевидно е, че при съвременното преображение на приказното, вълшебното в митологично за една част от аудиторията и в реално за друга част протичат интензивни процеси на ритуализация и сакрализация, а вниманието отново се връща към колективните и космическите съдби. Приближаването на света към ерата на Водолея е съпътствано както с апокалиптични, така и с оптимистични предсказания. Още през 1960 г. Луи Повел и Жак Берже чрез изследването си „Утрото на магьосниците” с подзаглавие „Въведение във фантастическия реализъм” потърсиха системата за преобразуването на модерните митове в психологически дадености и предсказаха „новото откриване на магическия дух”. Те се ръководят от твърдението на Тейяр дьо Шарден, че „на космическо ниво цялата съвременна физика ни учи – само фантастичното има шанс да бъде истинно”, и я допълват по следния начин: „Въображението, използвано за изучаване на действителността, показва, че между вълшебното и позитивното границата е съвсем тънка – това е граница между видимите и невидимите светове. Съществува вселена, а може би и много вселени, паралелни на нашата.” (Вж. Повел и Берже, *Утрото на магьосниците*, изд. „Галимар”, 1960, с.34.) Още по-далеч стига през 1980 г. американската писателка Мерилин Фъргюсън в гигантското си есе „Съзаклятието Водолей”, библията на движението „ню ейдж”, в която говори за еволюция на съзнанието, извършвана от хора с нова духовност, които чрез „меко съзаклятие” ще променят картезианската парадигма, или, както популярно обяснява това актрисата Шърли МакЛейн в „Медитацията: навлизане навътре” (издателство „Гуторанов и син”, 1994, с. 34): „Така наречената Нова Епоха е епохата, която ни предизвиква да използваме силата в нас, за да създадем сами щастие, което желаем и от което се нуждаем в своя живот.” Струва си да се замислим и над думите на Фридьоф Капра в неговата революционна книга „Дао на физиката” (изд. „Гуторанов и син”, 1997), очертаваща перспективите на новата парадигма в науката: „Физиците и мистиците боравят с различни аспекти на реалността. Физиците изследват нивата на материята, мистиците – нивата на духа. Общото между тези две изследвания е, че тези нива и в двата случая са отвъд обикновените сетивни възприятия. А както ни учи Хайзенберг, ако възприятието е необичайно, тогава реалността не е обикновена” (с. 363). Достатъчно е да заменим думата „мистици” с „творци”, за да достигнем до все по-силно налагащата се в края на ХХ век идея за вълшебството като нова реалност.